

M.Ö.II. BİNYIL BAŞLARINDA ANADOLU-MEZOPOTAMYA ARASINDAKİ TİCARET HAYATI

Yrd. Doç. Dr. Hasan BAHAR*

İlim Dünyasına "Kapadokya Tabletleri" olarak geçen ve Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret ilişkilerini konu edinen, M.Ö.II. Binyılın başlarındaki ticaret hayatına ait yazılı kil tabletlerin çoğu Kayseri'nin 20 km. doğusundaki Kültepe'de ortaya çıkarılmıştır. Bu belgeler Asurlu tüccarlarla yapılan ticareti yansıttığından bu döneme arkeologlar ve tarihçiler tarafından "Asur Ticaret Kolonileri Çağı" (M.Ö. 1950-1750) denilmiştir (1).

Kültepe'de ilk kazılar 1893-94 yıllarında E. Chantre tarafından yapıldı. Bu kazıları 1906'da H. Winckler ve H. Grothe ile 1925'de Çek arkeoloğu B. Hrozny'nin çalışmaları izledi (2). Ancak Hrozny çalışmalarında sadece tablet aramaya yönelmiştir. Bu yüzden bu çalışmalar sistematik bir arkeolojik kazı sayılmamaktadır (3). Kültepe'deki en önemli çalışmalar 1948 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığındaki kazılar ile başlamıştır. Halen devam eden bu kazılarda 20.000'in üzerinde yazılı kil tablet ele geçirilmiştir (4).

Anadolu'da Koloni Dönemi Kültepesi dışında Alişar ve Boğazköy'de tabletler bulunmuştur. Boğazköy tabletleri Kültepe Ib ile II. tabaka arası bir dönemi yansıtırken, Alişar tabletleri Ib tabakası ile çağdaştır (5).

Anadolu dışında Asurlu tüccarlara ait tablet veren Nuzi ise Kültepe II. tabakadan da erkene gitmektedir. Suriye'de bulunan Ebla'daki çalışmalarda M.Ö. 2300 yıllarına tarihlenen tabletlerden Ebla'nın Kültepe ile ticaret ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır (6). Demekki Kültepe'deki tabletlerin tümü okunduğunda Ebla ile ilişkisi netleşecektir.

Kültepe tabletleri Anadolu'nun M.Ö. II. binyıldaki siyasi, ekonomik ve sosyal durumu hakkında bilgiler vermektedir. Dönemin siyasi yapısı içinde Anadolu'da şehir krallıklarının bulunduğu öğrenilmekteyiz. Bu krallıkların başında "Rubaum" adı verilen bir kral ve bazı zamanlarda da "Rubatum" denilen bir kraliçenin olduğunu öğrenilmekteyiz. Devlet yönetiminde etkili üçüncü kişi "Rabisimmiltim" dir. Bu ünvan ise veliahtlara verilmektedir (7).

Karum'lar ve Vabartum'lar: Kültepe tabletleri Asurlu tüccarlara ait olduğundan, Asur çive yazısı ile yazılmıştır. Bu yüzden önceleri, Anadolu'da bir Asur egemenliğinin olduğu sanılmıştı. Ancak sonraları bu iddiaların temelsiz olduğu anlaşılmıştır (8). Bu dönemde Anadolu'da bulunan bölge krallıklarının aralarında ticareti güvenlik altına alan anlaşmalar yaptığı, dışarıdan gelen saldırılara karşı da birlik oldukları belgelerden ortaya çıkmıştır (9). Bununla birlikte Anadolu'da Kaneş-Karum (Kültepe) ve Mezopotamya'da da Asur kenti merkez olmak üzere güçlü bir ticaret ilişkisi ortaya çıkmıştır (10).

Asurlu tüccarlar Anadolu kentleri etrafında "Karum" adı verilen pazar merkezleri kurmuşlardı. Bu merkezler sayesinde Anadolu'dan bakır, altın, gümüş, hububat ve yün alıyorlardı. Anadolu'ya da Mezopotamya'dan kalay ve dokuma kumaşlar getiriyorlardı (11). Karum'lar arasındaki konaklama merkezleri kurmuşlar ve bunlara "Vabartum" adını vermişlerdi. Karum'larda ticaret yapan Asurlu tüccarların bölge krallıklarına sorumlulukları olmakla birlikte, anaşehir Asur'a (Bit-Alim) bağlılıkları devam etmiştir (12).

Tüccarların Karum ya da Vabartum'larda karşılaştıkları davalar ise, "Şehrin Babaları" denilen bir meclise, ya da bazı zaman "Beştebirler" denilen başka bir heyete götürülürdü. Belgelerden, davaların çözümsüzlüğünde son kararın Asur şehrinde verildiğini öğrenmekteyiz. "Beştebir bizi Asur'da, Asur mabedinin arkasında mahkeme etti. Karar şehirdedir. Gel, Beştebir'in tesbit ettiği karara göre hareket edelim" EL 244 (13), denilmektedir.

Bit-Karim: Koloni Çağı tüccarları günümüz ticaret hayatına örnek teşkil edecek bir organizasyona sahiptiler. "Bit Karim" adı verilen koloni daireleri, bugünkü bankacılığın bir benzeri sayılabilir. Bu bürolar tüccarların kayıt ve depo işlemlerini yaptığı, taşınması güç olan mallarını belirli bir ücret karşılığı emanet bıraktıkları bir yerdi. Diğer taraftan Bit-Karim'lerde tüccarlardan yol parası, geçiş ücreti ve emanet vergileri tahsil edildiği oluyordu. Asur şehrine bağlı olduğu sanılan bu merkezlerde tüccarlar arasındaki anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılırdı (14).

Tamkarum'lar: Koloni Çağı kurumlarında biri de "Tamkarum"luk idi. Tamkarum'ların asıl görevleri uzun zamandır bilim adamları tarafından tartışma konusudur (15). Anadolu ile Asur şehirleri arasında faaliyet gösteren bu meslekteki kişiler, dönemin en önemli devlet memurlarıydılar. İhracat ve ithalatta uzmanlaşmış bu memurlar ticareti kolaylaştıran rehberlerdi. Daha çok ticaret malının alımında değil de satımında etkiliydiler. Bir ticaret kervanı Anadolu'ya geldiğinde ticaret malının piyasaya sürülmesinde önemli rol oynuyorlardı. Tamkarum'lar komisyonculuk, aracılık, vekillik (avukat ?) ve ticaret rehberliği görevlerinin yanında başka görevlere de sahipti: Bunlar, Asur'dan Anadolu'ya forların gönderilmesiyle ilgili memur, tablet taşıyıcı, tüccar, sermayedar gibi rollerdi. Koloni çağının lokomotif durumundaki bu uzmanlar ticarete yolsuzluk yapanları takibe alabilirler. Ölen tüccarın mallarına el koyup devlete ait borçlarını tahsil edip, geriye kalanını da ailesine teslim edebilerlerdi (16).

Şirketler: Koloni Çağı ticaretinde şirketler de önemli bir yere sahipti. Bu şirketler Asurlu iş adamları tarafından finanse ediliyordu. Şirketlerin büyük kısmını aile şirketleri oluşturmaktaydı. Bunlardan Puşuken adlı bir tüccara ait şirketin adı sıkça belgelerde geçmektedir. Puşuken genç yaşta Anadolu'ya gelerek amcasının ticaret firmasının bir şubesini Kaneş'te açmıştır. Karısı Lamassia ise Asur'da dokuma işleriyle uğraşmaktadır. Kocasının Anadolu'dan sipariş ettiği kumaşları Asur'dan göndermektedir (17).

Anadolu'ya gelen tüccarlar "Naruqqum" adı verilen bir ortaklık kontratı imzalamak zorundaydılar. Bu kontrat Asurlu işadamları ile yapılıyor ve "Şallatum" adı verilen bir sistemle tüccarlara finans sağlanıyordu. Şallatum üçtebir demektir. Ticarette kullanılacak sermaye altın olarak ortaya konuluyordu. Ortaya konulan bu sermaye üçe bölünüyordu. Üçte biri tüccara, üçte biri sermayedârlara ve üçtebiri ticaret masraflarına aitti. Bu tüccarlar Anadolu'ya beş ilâ oniki yıl arasında ticaret yapmak için görevlendiriliyorlardı. Ortaklarının görüşünü almadan, Asur'a dönemezlerdi. Dönmeleri halinde alacakları ücret altın yerine gümüş ile ödenmekteydi (18).

Vergiler: Asur'dan Anadolu'ya gelen tüccarlar "Datum" adı verilen vergiler ödemekteydiler. Ayrıca belgelerden Anadolu içinde "Qaqqadatum" adı bir tür verginin ödendiğini öğreniyoruz (19).

Datum vergisi Karum'larda ödenirken, "Şaddutum" adındaki bir vergi ise Vabartum'larda ödenmekteydi. Bölge ya da şehir krallarına "Nişhatum" adında yol ücreti olan bir vergi veriliyordu (20). Anadolu'da satılan mallara karşılık ikişer mana'yı geçmeyen altınlar mühürlü riksumlarla Asur'a gönderilmekte ve bu altınlardan gümrük vergisi (nişhatum) ve komisyon ücreti (Sadu'atum) alınmaktaydı. Asur'dan gelen mallardan ise Şadu'atum, yani komisyon ücreti alınmamaktaydı. Diğer taraftan Asur'a gönderilen takdis parası (ikribum), kurban parası (niqum) ve rahibelere gönderilen hediye para, bakır ve yün gibi mallardan nişhatum ya da şadu'atum alınmamaktaydı (21).

Diğer konularda olduğu gibi vergiler konusu da uzmanlar tarafından tam aydınlatılması için incelenmektedir. Ancak yine de gün ışığına çıkarılan kaynaklardan M.Ö. II. binyılın başlarında Anadolu'da oturmuş bir vergi sistemi olduğu anlaşılıyor. Gümrük ve gelir vergileri konusunda titizlikle durulduğu görülmektedir. Diğer taraftan dinî maksatlı hediyelerden vergi alınmaması dikkat çekicidir.

Alımı ve Satımı yapılan Mallar: Anadolu, Koloni Çağı'nda Orta Tunç Çağı'nı yaşamaktadır. Bu nedenle tunç yapımı için bakır ve kalaya ihtiyaç duyulmaktadır. Anadolu'da bol miktarda bakır bulunmasına rağmen kalay bulunmamaktadır. Mezopotamya'lılar tarafından Anadolu bakır yatakları Kalkolitik çağlardan itibaren öğrenilmişti. Daha o dönemlerde başlayan ticaret hayatı Tunç Çağı'nda hız kazanmıştır. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya kalay getirip Anadolu'dan bakır, gümüş ve altın gibi madenler götürüyorlardı.

Koloni Çağı ticareti yapılan malları o dönem yazılı belgelerinden öğrenmek mümkündür: Zaten yazılı belgelerin büyük çoğunluğu bu konudadır. Zira yazının Anadolu'da yaygınlık kazanmasını bu yazılı tüccar tabletleri sağlamıştır. Anadolu ticaretinin önde gelen madeni o dönem ekonomisinin can damarını oluşturan bakırdır.

BIN IV 48,5-18 numaralı belgede (22) bakır ve kalayın karıştırıldığı hakkında bilgilere yer verilmiştir. "Burada bakırimizla karıştırmak için AN.NA (Kalay) yoktur..." denilmektedir.

Koloni Çağı önemli madenlerinden biri de gümüştür. Gümüş o dönemin belli başlı külçe şeklinde parasını oluşturmaktaydı (23). Ticaret hayatında sermaye olarak ise, altın madeni kullanılmıştır (24).

Adından "amutum" ve "hahalkinu" olarak söz edilen madenin de demir olduğu zannedilmektedir. Demir az bulunmasından dolayı M.Ö. 15. yüzyıla kadar mücevherat olarak kullanılmıştır (25).

SONUÇ:

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Kültepe Çağı, yani Asur Ticaret Koloniler Çağı'nın Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticaret hayatından günümüz tüccarlarının ve iş adamlarının alacağı dersler vardır. Ticaretin devletlerarası ilişkide öneminin giderek arttığı şu günlerde Koloni Çağı ticaretinden öğreneceğimiz çok şey vardır.

Dünya ticaret tarihi içinde Kültepe tabletlerinin yeri oldukça önemlidir. Bu belgelerden, daha M.Ö. 1950 yıllarında ticaret kurumları oluşturduğu ve devletlerin karşılıklı olarak bu kurumları yaşatmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Belgelerden Anadolu'nun siyasi durumu hakkında da bilgiler öğrenmekteyiz: Anadolu'da bulunan şehir kralları Asurlu tüccarların mal ve can güvenliğini sağlamış ve zaman zaman ticaret hayatının içinde aktif rol oynamışlardır.

Kültepe çivi yazılı kil tabletlerinin başka bir önemi de tüccarlar arasındaki yazışmaların Anadolu'daki yerli tüccarların aralarında yazışmasına yol açmış olmasıdır. Bu durum toplum içinde yazının kullanımını artırmıştır. Bu nedenle Anadolu'da tarihî dönemlerin başlangıcı bu Koloni Çağı olarak kabul edilmektedir. Koloni Çağı'nın hazırladığı ortamın Hitit devletinin kuruluşunu korunması ve desteklenmesi sayesinde Anadolu'da ticaretin ortaya çıkardığı şehirler oluşmuştur. Bu nedenle dönemin bu yapısına "Serbest Ticaret Kolonileri Dönemi" diyen tarihçiler de bulunmaktadır.

DİPNOTLAR

- * Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
- 1) T. Özgüç, **Kültepe Kazısı Raporu 1948**, Ankara, 1950, s. 17 vd.
 - 2) T. Özgüç, a.g.e. s. 19.
 - 3) F. Kinal, **Eski Anadolu Tarihi**, 2. Bas., Ankara 1987, s. 59.
 - 4) T. Özgüç, "1988 yılı Kültepe-Kaneş Kazıları", **Höyük**, S. 1, Ankara 1988, s. 11 vd.
 - 5) K. Balkan, **Kanış Kurumunun Kronolojik Problemleri Hakkında Müşahedeler**, Ankara, 1955, s. 4 vd.
 - 6) M.T. Larsen, "Partnerships in The Old Assyrian Trade", **Iraq**, 39, 1977, s. 119-120.
 - 7) E. Bilgiç, "Üç Tablet", **Anatolia**, VIII, 1965, s. 143.; A.M. Darga, **Eski Anadolu'da Kadın**, 2. bas., İstanbul, 1984, s. 6.
 - 8) H. Lewy, "Anatolia'in The Old Assyrian Period", **CAH I**, Chapter XXIV, VII-X., Cambridge, 1945, s. 4.; K.R. Veenhof, **Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology**, Leiden, 1972, s. 295.
 - 9) K. Balkan, **Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kanış Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup**, Ankara 1957, s. 30 vd.
 - 10) E. Bilgiç, "Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu'da Maden Ekonomisi", **Sumeroloji Araştırmaları**, DTCFD, S. 1940-1941, İstanbul 1941, s. 913 vd.; J. Gelb, **Inscriptions from Alalakh and Vicinity**, **OIP**, 27. Chicago 1935, s. 19 vd.
 - 11) T. Özgüç, **Höyük**, s. 13.; Gelb, Gös.; yer.
 - 12) Larsen, a.g.e., s. 62.
 - 13) Kinal, a.g.e., s. 62.
 - 14) P.P. Garelli, "Marchands Et Tamkaru Assyriens en Cappadoce", **Iraq**, 39, London, 1977, s. 99.
 - 15) Garelli, .g.e., s. 99 vd.
 - 16) Garelli, a.g.e., s. 101 vd.
 - 17) A.M. Darga, "Yakın Doğunun Ticaret Merkezi Kültepe-Kanış'ten Çivi Yazılı Kadın Mektupları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S. 34, İstanbul, 1986, s. 199.
 - 18) Veenhof, a.g.e., s. 295 vd.
 - 19) Bilgiç, **Sumeroloji**, s. 938.
 - 20) Larsen, a.g.e., s. 119 vd.
 - 21) Veenhof, a.g.e., s. 298 vd.
 - 22) Bilgiç, a.g.e., s. 914.
 - 23) Bilgiç, a.g.e., s. 913.
 - 24) Larsen, a.g.e., s. 126.
 - 25) R. Maxwell-Hyslop, "The metal Am-tu and Ası'u in the Kültepe Texts", **AS**, Vol XXII, Ankara, 1972, s. 159 vd.